

Stipe Šušvar i srpsko pitanje u Hrvatskoj

RADE DRAGOJEVIĆ
novinar, Zagreb

Stipe Šušvar (1936. — 2004.) je bio hrvatski političar, sociolog, publicist i javni radnik koji je tokom cijele svoje karijere nastupao, govorio i pisao u modusu političke i kulturne suradnje i udruživanja Srba i Hrvata, kako u Hrvatskoj tako i u Jugoslaviji. Do 1990. godine Šušvar zagovara ideju jugoslavenskog socijalističkog patriotizma unutar kojeg nije tijesno ni demokratskoj nacionalnoj svijesti ni jugoslavenstvu. Poslije te prekretničke godine svojim tekstovima i javnim istupima suprotstavlja se šovinističkoj retorici nove vlasti usmjerene protiv Srba u Hrvatskoj. Time je na jedinstven način obvezao Srbe u Hrvatskoj i zaslužuje, kako je to kazao njegov kolega Svetozar Livada, njihovu trajnu zahvalnost.

KLJUČNE RIJEČI: *Srbi u Hrvatskoj, Stipe Šušvar, jugoslavenstvo, jezični nacionalizam, socijalistički patriotizam*

/

Na jesen 1971. godine, dakle u jeku masovnog pokreta u Hrvatskoj, sijevala je jedna kratkotrajna polemika na stranicama *Hrvatskog tjednika*, tadašnjeg centralnog organa hrvatske političke i kulturne opozicije. Matičino glasilo cijele je te godine, sve do svog gašenja početkom decembra 1971., pokretalo politički najzapaljivija pitanja, a autori su na stranicama tjednika o njima strastveno polemizirali. Da je javnost bila više nego zainteresirana za teme iz *Hrvatskog tjednika* govori i podatak da su se te jeseni novine štampale u rekordnoj tiraži od preko sto tisuća primjeraka. Uostalom, u toku je bila i javna rasprava o ustavnim amandmanima, pa je i ta problematika izazivala dodatnu pažnju javnosti.

Jedna od tema koja je često bila na tapeti bila je i ona o položaju hrvatskog jezika i potrebi da se on na ustavno jasan način jednom zauvijek odvoji od

srpskog, za kojeg su tadašnje nacionalističke snage u Hrvatskoj držale da je u međuvremenu ekspandirao do statusa državnog jezika – ako čak nije bila i politička intencija, kako se među nekim “prolječarima” smatralo, da on na taj način bude impostiran od samih početaka Jugoslavije – pa je kao takav zadobio presizajući karakter prema hrvatskom jeziku. U više navrata u *Hrvatskom tjedniku* o jezičnoj se problematici oglašavao Dalibor Brozović, lingvist i jedan od autora “Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika” iz 1967. godine, u kojoj se separatistička jezična politika u Hrvatskoj po prvi puta nakon Drugog svjetskog rata jasno definirala.

Ono što će nas na početku ovog teksta zanimati jest jedna, kako rekosmo, brzopotezna izmjena argumenata o jezičnoj politici između spomenutog Brozovića i Zdravka Krstanovića, tadašnjeg studenta, a kasnije književnika. Ta će nam epizoda poslužiti kao svojevrsni uvod u temu o odnosu hrvatskog i jugoslavenskog političara i sociologa Stipe Šuvara i Srba u Hrvatskoj. Srbi iz Hrvatske nisu bili u samom fokusu Šuvarovih istupa i njegovog političkog djelovanja u vrijeme Jugoslavije. Tada se tih tema više doticao lateralno. Više će o Srbima iz Hrvatske pisati i istupati nakon prevrata 1990. godine. Međutim, nama se Šuvarove, makar i usputne opservacije na neke teme koje se tiču Srba u Hrvatskoj, kao što je jezična politika ili pak problematika jugoslavenstva, čine dovoljno intrigantnima da se nakon ilustrativne introdukcije, do kraja teksta pozabavimo upravo relacijom Šuvar — Srbi iz Hrvatske. U tom smislu i ovaj članak koncipirali kao višedjelan. Nakon uvodnog dijela posvećenog polemici Brozović — Krstanović, u nastavku teksta bit će riječi o jezičnoj politici koju je zastupao sam Šuvar, kako u svojim istupima krajem šezdesetih, tako i u onima u osamdesetim godinama. Sljedeći će dio biti posvećen jugoslavenstvu, kako je na njega gledao Šuvar i što je jugoslavenstvo značilo za Srbe iz Hrvatske. Na kraju, bit će riječi i o Šuvarovim tekstovima iz devedesetih godina i kasnije u kojima problematizira promijenjeni položaj Srba u Hrvatskoj. U tom se periodu Šuvar najviše i osvrtao na tzv. srpsko pitanje. U svom *hommageu* povodom Šuvarove smrti u junu 2004. Svetozar Livada, njegov kolega od ranih dana, još tamo od početka šezdesetih godina i osnivanja Agrarnog instituta u Amruševoj ulici u Zagrebu, o tome je kazao:

Neposredno poslije “Oluje”, Stipe je u *Hrvatskoj ljevici* br. 9. iz 1995. godine, nakon uvida u jedan dio foto i video dokumentacije UNCRO-a upozorio na demografski slom srpskoga korpusa Krajine, prikazavši sudbinu 1.107 naselja u kojima su

Srbi bili većina. A u posljednjem djelu *Hrvatski karusel* jedna trećina teksta reljefno svjedoči o historijskom zločinu nad Srbima u Republici Hrvatskoj. Time je na jedinstven način zadužio Srbe. Zaslužuje njihovu trajnu kondolenciju.¹

Iako se šezdesetih godina i početkom sedamdesetih Šušvar s velikim entuzijazmom uključivao u brojne polemike vezane uz tada aktualnu političku situaciju, pa onda i u one vezane uz jezična pitanja, konkretno se u ovu raspravu na stranicama *Hrvatskog tjednika* nije uključivao. Međutim, mi smo ipak izabrali upravo ovu polemiku kao ilustrativnu jer se u njoj na jednom mjestu spojilo nekoliko stvari važnih za ovu raspravu – rani hrvatski nacionalizam u socijalističkoj Jugoslaviji koji je nacionalno pitanje dramatizirao preko pitanja jezika, zatim, tu je i (ne)snažljenje Srba u Hrvatskoj u tim i takvim sukobima, te na kraju, tu su i neke druge teme (npr. funkcija i položaj srpskih kulturnih institucija i medija u SR Hrvatskoj u to vrijeme, pitanje konstitutivnosti Srba i dr.), koja je ta polemika otvorila ili barem dotakla, a oko kojih se sam Stipe Šušvar često u to vrijeme oglašavao, bilo kao komentator bilo kao svojevrsni medijator u takvom tipu javnih polemika.

U svakom slučaju, posrijedi je bio disput između Brozovića, tadašnjeg stalnog suradnika *Hrvatskog tjednika* i Zdravka Krstanovića, jednokratnog gosta na tim stranicama. Prije samog glavnog okršaja njih dvojice Brozović se u jednom svom ranijem tekstu, također iz *Hrvatskog tjednika*, zapitao – što sa Srbima i njihovim jezikom u Hrvatskoj u novoj političkoj konstelaciji, za koju su se autor i njegovi nadali da će se vrlo brzo instalirati. Naime, nije bio toliki problem u odnosu hrvatskog jezika prema onom jeziku (srbijansko-vojvodanskom, kako ga naziva Brozović), koji koriste “Srbijanci”. On je dovoljno drukčiji, mislio je autor, da se od njega dade relativno lako odijeliti. O tome kaže Brozović:

Tu su fakti suviše očiti. Ne radi se samo o razlici u jat, koja je, uostalom, prilično ozbiljna... Uzmemo li npr. *Prosvjetu* br. 608—609. (god. XXVIII, jul — avgust 1971), gdje se raspravlja i o jeziku u školama SR Hrvatske... nećemo mehaničkim ekaviziranjem (priloga iz tog časopisa) dobiti tekstove koji bi u jezičnom pogledu bili takvi kao da ih je napisao koji novinar *Politike* ili suradnik kakva beogradskog, novosadskog,

1 Svetozar Livada, *Stradanja i nadanja*, Sombor 2013., str. 242.

ili niškog časopisa. O tome nema smisla diskutirati, lako je provjeriti.²

/ Što s jezikom Srba u Hrvatskoj?

Dakle, što s jezikom Srba u Hrvatskoj? On je, naime, sporan jer je nekako “preblizu” hrvatskom, jedan drugoga zbog te blizine lako inficiraju i kao takav jezik Srba u Hrvatskoj predstavlja ometajući faktor za pravilnu izgradnju hrvatskog nacionalnog identiteta. “Pojam jezika Srba u Hrvatskoj, bojim se da još nikomu nije pravo jasan”,³ plaši se, tako, Brozović. Autor je ipak u nastavku teksta konstruktivan i Srbima u Hrvatskoj velikodušno nudi čak tri mogućnosti kako da se uspješno uklope u nove političke okolnosti. Najprije im predlaže asimilacijsku opciju, ali s određenom zadržskom, koja kaže: “da je hrvatski jezik ujedno i jezik Srba u Hrvatskoj, ali ne vidim da je među hrvatskim Srbima takvo raspoloženje”,⁴ zatim “državotvornu”, u smislu “...kad bi Srbi u Hrvatskoj prihvatili kao svoj upravo onaj srpski jezik kakav se formirao i afirmirao u SR Srbiji, Srbijanci bi to mogli samo prihvatiti kao svršen čin. No ni to mi se rješenje ne čini vjerojatnim s obzirom na postojeća raspoloženja i navike.”⁵ Na kraju Brozović Srbima u Hrvatskoj servira i treći prijedlog u vidu neke “krajliške” verzije jezika unutar koje “preostaje prilično široka i iznijan-sirana skala ostalih mogućih shvaćanja, npr. ćirilica i ijekavština s pokušajem da se u rječniku, oblicima i pravopisu kodificira prosječna dosadnja praksa”.⁶ Zanimljivo, u ovoj Brozovićevoj ponudi hrvatskim Srbima izostaje četvrta mogućnost, ona koja je još uvijek na djelu i koja je službeno ovjerena, naime da jezik, kao što je bio i do tada, ostane definiran u partnerskom modusu, kao srpsko-hrvatski ili hrvatsko-srpski, odnosno da se i nadalje u duhu zajedništva poštuju uzance Novosadskog dogovora.⁷ Naravno, u to je vrijeme tako nešto

2 Dalibor Brozović, “O jeziku Srba u Hrvatskoj. Neki specifični problemi što proistječu iz jezičnih odredaba u nacrtu amandmana Ustava SR Hrvatske”, *Hrvatski tjednik*, br. 24, 1. listopada, 1971., str. 15.

3 Dalibor Brozović, “O jezičnim odredbama u Nacrtu hrvatskog ustava”, *Hrvatski tjednik*, br. 22, 17. rujna 1971., str. 15.

4 Isto.

5 Isto.

6 Isto.

7 Novosadski sporazum potpisan u prosincu 1954. godine bio je posljednji pokušaj da se na jugo-

od istaknutog “prolječara” kakav je Brozović bilo iluzorno očekivati, pogotovo ako znamo da je Novosadski dogovor upravo dezavuiran Deklaracijom o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika otprije četiri godine. U svakom slučaju, kod Brozovića ta četvrta varijanta koja pretpostavlja jezičnu bipolarnost i dvojno ime jezika ne igra više ni na koji način, u njega povratka na staro nema i ne može biti. Štoviše, tu Brozović napušta svoju dotadašnju politiku nemiješanja u stvari (jezik) drugih koju u tim tekstovima stalno podvlači (“Ni mi ni Srbijanci ne smijemo se miješati u slobodno formiranje mišljenja Srba u Hrvatskoj o tom problemu, to je istina... Naravno, ne plediram ni za jedno od tih rješenja, o tome treba da odluče sami Srbi u Hrvatskoj preko svojih kvalificiranih predstavnika”), i naglo prelazi u direktivni modus, držeći da su neke stvari izvan svake diskusije:

Hrvatska će korektno priznati svako rješenje koje naši srpski sudržavljeni izaberu. No moglo bi se dogoditi da kvalificirani predstavnici Srba u Hrvatskoj, impresionirani težinom izbora, odbace mogućnosti koji im pruža Nacrt, i da postave ovakav zahtjev: nama se teško odlučiti za kakvo vlastito rješenje za sebe i zato neka sve ostane kao do sada... Nijedan slobodan narod ne bi mogao prihvatiti, ni pod koju cijenu, da bude blokiran u ostvarivanju svojih vlastitih jezičnih prava. To je izvan diskusije.⁸

Dva tjedna kasnije u svom reagiranju Krstanović najprije kao posve nemoću varijantu odbija da bi hrvatski i srpski uopće mogli biti isti. “Nikakvom

slavenskom nivou instalira neka vrsta socijalističkog esperanta. Iako je sam Sporazum bio vrlo uopćen i iako je davao zapravo velike manevarske mogućnosti korisnicima jezika, hrvatska strana otpočетка mu je prigovarala i nalazila mane. Prema riječima Stjepana Babića, jedna od stvari do čega je hrvatskoj strani u tom trenutku i na tim pregovorima bilo stalo jest da se sačuva ijekavica, odnosno da se spriječe Srbi da Sporazumom Hrvatima ne nametnu neku vrstu Skerlićevog rješenja – jedan jezik s ekavicom i latinicom. “Ne mislim time ništa loše pripisati samom Skerliću: Njegova je ideja sasvim normalna i razumljiva u njegovo vrijeme. Na zao je glas došla kasnije, kad je u nekim glavama ostala živa iako su prilike bile sasvim drugačije i kad je u tim prilikama shvaćena kao izraz unitarističkih nastojanja... Sjećam se gotovo pobjedonosne izjave jednog učesnika nakon povratka iz Novog Sada: ‘Spasili smo ijekavicu!’” (Stjepan Babić, “Htijenja i ostvarenja Novosadskoga dogovora”, *Jezik*, sv. 15, br. 1, 1967., str. 5–6.) Ovaj je hrvatski minimalistički jezični program iz Sporazuma trinaest godina kasnije nabujao do ultimativnog traženja jezičnog razvoda od Srba u Deklaraciji o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika.

8 D. Brozović, “O jeziku Srba u Hrvatskoj”, nav. dj., str. 15.

akrobatikom ne može se opovrći istina: srpski narod u Hrvatskoj imao je i ima svoj srpskohrvatski ili kraće srpski književni jezik, koji se kroz tradiciju neprestano potvrđivao. Taj jezik bio je i ostao jednak jeziku srpskog naroda u Srbiji.” Svoj stav Krstanović prisnažuje pozivanjem na stare srpske pisce koji su djelovali i stvarali i ovdje, na “Orfelina, Grujića, Pucića, Borojevića, Sundečića, Utješinovića Ostrožinskog, Mrkalja, Matavulja i drug(e)”.⁹ Doduše, on ovdje službeno, hibridnu “srpskohrvatsku” varijantu spominje, ali više kao neku neobavezujuću, skoro pa usputnu, pomoćnu odrednicu. Krstanović tu zapravo ponavlja tada, a i kasnije, prevladavajući stav kod onih koje je jezična problematika jako zanimala, bilo u uže profesionalnom, bilo u širem nacionalnom smislu – da bi neki stari, povijesni jezik, jezik stare književnosti trebalo instalirati kao temelj za službeni jezik nekog naroda. Tako se Krstanović poziva ne samo na autore iz 18. i 19. stoljeća, nego i na brojne, davnašnje publikacije i časopise, kao što su *Srpsko-dalmatinski magazin*, *Srpska zora*, *Dubrovnik*, *Srd*, *Srpski glas*, *Neven*, *Magazin sjeverne Dalmacije* (uređivao ga Vladan Desnica), *Srpska riječ* i drugi,¹⁰ ne bi li i na taj način verificirao svoju tezu o srpskom jeziku koji ne samo da je jedinstven, nego ima i karakteristiku drevnosti, čime se Krstanović tu natječe s jednako takvom tada jako prisutnom retorikom koja govori o istoj takvoj jezičnoj starodrevnosti u hrvatskom slučaju. Osim toga, Krstanović na neki način opominje Brozovića da Srbi u Hrvatskoj ne žele nikakav priprosti idiom, nego jezik utemeljen na elitnoj književnosti i visokoj kulturi. Dodaje da se Brozović i sam “u drugim zgodama s pravom protivi(o) miješanju govornog i književnog izraza”,¹¹ a sad bi da Srbima u Hrvatskoj podvali neku razgovornu, da ne kažemo, pučku varijantu. Osim toga, Krstanović tu kao da sluti da Brozović Srbe iz Hrvatske, na neki način, smatra potkapacitiranima¹² da bi s ovakvom složenom problematikom izašli na kraj, jer Brozović

9 Zdravko Krstanović, “Otvoreno pismo Daliboru Brozoviću”, *Hrvatski tjednik* br. 24, 1. listopada 1971., str. 15.

10 Isto.

11 Isto.

12 Na “potkapacitiranost” Srba u Hrvatskoj na neki način upozorava i Drago Roksandić kad dvadesetak godina kasnije o Srbima u Hrvatskoj u doba socijalizma konstatira sljedeće: “U razdoblju poslije 1981. godine, kada Srbi sačinjavaju 11,5 posto stanovništva Hrvatske, precizno 1984. godine, Vjeran Katunarić nalazi da su Srbi u Hrvatskoj 17,7 posto politički rukovodioci, 12,5 posto privredni rukovodioci, 11,9 posto pripadnici ‘sistemske inteligencije’, 7,5 posto stručnjaci raznih profila, 13,7 posto VKV i KV radnici, 18,4 posto NKV radnici, 5,8 posto obrtnici i 11,2 posto seljaci. Uočljivo je, dakle, da je ‘iskakanje’ u kategoriji političkih rukovodilaca,

kaže: “Tu će se možda kao najteže pitanje pokazati činjenica da među samim Srbima u Hrvatskoj ima na žalost malo visoko kvalificiranih kadrova u lingvistici i srodnim disciplinama...”¹³

S pozivanjem na jezik stare književnosti i periodike, dakle na mrtvi jezik kojim nitko nikad nije govorio, Krstanović se postavlja kao tipični antivukovac, što slično neke druge aktere srpsko-hrvatskog jezičnog spora iz tog vremena. Recimo, na Petra Šegedina, književnika i još jednog vatrenog branioca hrvatske jezične posebnosti, koji se otprilike u isto to vrijeme također ljutio na to što je hrvatski jezik normiran u “nečistom” duhu narodnog, živog jezika, a ne u duhu nestalog jezika hrvatske književnosti iz 19. stoljeća. Pučki jezik je ono što smeta Šegedinu, kad ustvrđuje da je za doličan razvoj hrvatskog jezika važniji jedan ep poput “Smrt Smail-age Čengića” Ivana Mažuranića, koji je pisan jezikom utemeljenim na hrvatskoj povijesnoj baštini, a ne na narodnom, razgovornom jeziku i štokavskom izgovoru, idiomu, koji je, uostalom, zagovarao i jedan Vuk Stefanović Karadžić. Kaže Šegedin: “Da jedna isključiva lingvistika Vuka i vukovaca nije pobijedila, već da se proces književni odvijao smjerom ukazanim tim umjetničkim djelom (Mažuranićevim epom) i tim lingvističkim nastojanjima, mislim da naš službeni književni jezik ne bi bio to što on jest: neka vrst čardaka ni na nebu ni na zemlji.”¹⁴

Svojevrsnoj jezičnoj skolastici kojoj su se u to vrijeme zdušno predali Hrvati, a donekle i Srbi u Hrvatskoj, u osnovi je ležao politički cilj, odnosno s jezičnim se pripetavanjima samo dodatno podupirala politika razdruživanja, koja je tih godina dominirala u Hrvatskoj. Bavljenjem tim pitanjima htjelo se samo kultivirati separatistička nastojanja. Ma koliko se god dvojica polemičara trudila da dva jezika odijele, pozivajući se pri tome na uže lingvističke značajke, na refleks glasa jata, na različito korištenje infinitiva i sufikslnih nastavaka, ali i na časne starine i zaboravljene magazine, jedan od njih – Brozović – indirektno priznaje da su jezici Srba u Hrvatskoj i Hrvata toliko bliski

ali i svih kategorija radnika, ali i podbacivanje u kategorijama stručnjaka i obrtnika. Kako Srbi tradicionalno nemaju jačih udjela u obrtničkom staležu, pokazatelj je i moguće razumjeti, bar povijesno, ali kao što zabrinjava prevelik udio političkih rukovodilaca, tako zabrinjava i premali udio stručnjaka.” (Drago Roksandić, *Srbi u Hrvatskoj od 15. stoljeća do naših dana*, Vjesnik, Zagreb 1991., str. 157.

13 D. Brozović, “O jezičnim odredbama u Nacrtu hrvatskog ustava”, n. dj., str. 15.

14 Petar Šegedin, “Pitanja hrvatskoga književnog jezika”, *Encyclopaedia moderna*, br. 5, 1970., str. 186.

da se od inzistiranja na njihovoj različitosti slabo što može politički profitirati, odnosno da ih se vrlo teško može politički instrumentalizirati, a da se pri tome ne zapadne u argumentacijsku petljaniju i nelogične zaključke. Tako, Brozović uočava da Krstanović u svom odgovoru zapravo koristi nesrbijanski idiom, varijantu koja je puno bliža hrvatskom jeziku nego što bi, vjerojatno, i sam književnik to htio. Kaže Brozović:

On (Krstanović) je po studiju filolog, piše s namjerom da dokaže kako je jezik Srba u Hrvatskoj onakav kakav je u Srbiji, a ipak ne uspijeva ni svjesno provesti dosljednost: od 7 primjera kad je u načelu moguć i infinitiv i prezent s vezinom *da*, on ima 5 infinitiva (negirati, tvrditi, opovrći, reći, pitati) i samo dva prezenta (da zastupa, da iznesu), riječ *lingvist* upotrebljava u obliku bez dočetnog *-a* (što je tipičnije za praksu u Hrvatskoj), služi se oblikom *kojima* (u suvremenoj praksi u Srbiji rijetko, običnije *kojim* i kad nije pred imenicom), piše *obama izgovorima* (u Srbiji danas praktički napušteno sklanjanje brojeva) itd. Nema sumnje da to pismo nije napisano hrvatskim jezikom, ali nije napisano ni tako da bi, ekavizirano, moglo proći kao tekst koji je neusiljeno ostvario jedan Srbijanac ili Vojvođanin.¹⁵

Dakle, Krstanović neusiljeno i spontano pogađa skoro pa stopostotni hrvatski, kako kaže Brozović, ali unatoč svemu tome, to, paradoksalno, ipak nije hrvatski. Ispada da označiti neki jezik kao hrvatski, zapravo znači ustanoviti govornikovu nacionalnost. Preklapanje etnosa i jezika u to su vrijeme mnogi smatrali presudnim kriterijem. Sve ovo proizlazi iz toga što je spor među dvojicom polemičara manje jezične, a puno više političke prirode, jezik tu u odnosu na politiku zadobija ancilarni karakter. Polemiku u tom trenutku vode dvojica opozicionara, koji već tada zagovaraju ideje suprotne oficijelnom stavu prema jeziku koji vlada u tadašnjoj Jugoslaviji i Hrvatskoj, u kojima još uvijek dominira ideologija bratstva i jedinstva, pa tako i u stvarima jezika. U tom kontekstu opozicionari, a posebno matičari, još uvijek ne mogu posve otvoreno zagovarati politiku odvajanja, još se uvijek mimikrijski služe tehničkim terminima iz jezične teorije i prakse, da bi svoje u početku skrivene, a kasnije sve otvorenije političke separatne zahtjeve dodatno legitimirali. Opozicioni

15 D. Brozović, "O jeziku Srba u Hrvatskoj", n. dj., str. 15. i 17.

Srbi takvu logiku donekle slijede. Naime, Srpsko kulturno društvo “Prosvjeta” u jesen 1971. godine na sjednici svog Glavnog odbora donosi odluku u kojoj nedvosmisleno ističe “da je jezik kojim govore Srbi i Hrvati u osnovi jedan jezik, te da je njegovo ime – srpskohrvatski odnosno hrvatsko-srpski adekvatan naziv za njegov suštinski i nedjeljiv duh”.¹⁶ Tu Srbi ostaju “na liniji”. Međutim, s druge strane, i Srbi su se u Hrvatskoj u to vrijeme htjeli “nacionalizirati”. Tih je mjeseci, naime, bilo govora o tome da se ponovno pokrene časopis *Srpska riječ* (izlazio između 1943. i 1953.), i da se tako postojeće nenacionalno ime – “Prosvjeta” – zamijeni nacionalnijim. Uslijed pada nacionalnih pokreta ni od toga nije bilo ništa.

U svakom slučaju, jezik se u političkim previranjima početkom sedamdesetih godina prošlog vijeka tretira dvojako, i kao strateški važan faktor (jezik je presudna identifikacijska oznaka za neki etnikum, on se doživljava kao stalan i nepromjenjiv, jezik se shvaća na primordijalan način, kao prirodan, nikako ne kao konstrukcija, on emanira sami nacionalni duh i sl.), ali se koristio i za taktičke manevre. Na istu temu slično zaključuje i Dubravko Škiljan kad govori o političkim manipulacijama jezikom u devedesetim godinama prošlog stoljeća, ali čini se da je sve to isto vrijedilo i za društvene i političke okolnosti iz 1971. godine. Škiljan konstatira sljedeće:

Kako su nosioci nacionalističkih politika odmah izabrali (u početku doista s različitim intenzitetom: s najviše entuzijazma u Hrvatskoj, a s najmanje oduševljenja vjerojatno u Srbiji) jezik kao eminentan nacionalni simbol, te su *a priori* pretpostavili da se jezična i etnička zajednica međusobno podudaraju i tu su podudarnost projicirali ne samo u prošlost nego zapravo u vječnost, dakle, kako su jezik pretvorili u bitan kriterij i “unutrašnji” sadržaj etniciteta nacije, “pregovori” o međusobnim odnosima i statusima nacionalnih jezika zadobili su veliku važnost.¹⁷

16 Tekst na naslovnici časopisa *Prosvjeta*, broj 610 iz oktobra 1971., koji na kraju nije izašao.

17 Dubravko Škiljan, *Govor nacije. Jezik, nacija, Hrvati*, Golden marketing, Zagreb 2002., str. 277.

/ Tijek se ne da ekavizirati

Šezdesetih godina prošlog stoljeća Šuvar je bio sveučilišni docent, urednik *Naših tema*, jedan od začetnika sociologije sela u nas, pokretač časopisa *Sociologija sela* (danas je njegov nastavljivač časopis *Sociologija i prostor*), direktor Agrarnog instituta i veoma agilni javni radnik i komentator političkih zbivanja. Što se jezičnih pitanja tiče, Šuvar je bez neke posebne sentimentalnosti tu problematiku sveo na ono što je ona u svojoj osnovi i bila, na nacionalističku politiku kojoj jezična oblada služi samo za kamuflažu. Za Novosadski dogovor Šuvar je kazao:

Novosadski su dogovor potpisali ugledni pojedinci i nisu s njega svoj potpis skinuli. Iz retrospektive možemo reći da je taj dogovor možda bio isforsiran čin, ali da su ga hrvatski nacionalisti neopravdano napadali kao antihrvatski događaj, iza kojeg su tobože stajale isto tako antihrvatske represivne snage.¹⁸

Istovremeno za kasnije dokumente jezične prirode kaže:

Plima nacionalističkih svađa oko jezika bila je veoma narasla. Malograđanski je nacionalizam snažnije pokazao zube, u političkom smislu, 1967. godine, kada je u Hrvatskoj objavljena "Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika", a u Srbiji na nju reagirano "Prijedlogom za razmišljanje".¹⁹

Uočava, također, kako kreiranje nacionalističke atmosfere zahtijeva intelektualnu nadgradnju. Intelektualci su ti koji nacionalističke instinkte, često zatomljene, reaktiviraju, racionaliziraju, reinterpreteraju i onda ih na taj način demagoški prepakirane vraćaju nazad u javnost. Šuvar kaže:

U prilog svojoj polaznoj tvrdnji o ugroženosti hrvatskog jezika srpskim, u stvari jedne varijante drugom, potpisnici tog svojevrsnog manifesta (Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog jezika) ne navode, naravno, dokaze. Valjda su računali na to da će milijuni ljudi uzeti zdravo za gotovo ono što im patetično proklamira grupa učenih jezikoslovaca i

18 Stipe Šuvar, *Lijevo i desno ili desno i lijevo*, Zamak kulture, Vrnjačka Banja 1975., str. 53 (891).

19 Isto, str. 55 (893).

knjigoznanaca. Valjda su računali na visok ugled tradicionalnih i vrlo značajnih institucija čija su imena i ingerencije u stvari zloupotrebili i, na žalost, privremeno kompromitirali. No, zaboravili su na jednostavnu činjenicu da jezik svakog naroda pripada tom narodu, te da o sudbini jezika ne mogu svojevrijedno odlučivati male grupe, pa ma kako bile učene i mesijanski raspoložene. Grupa potpisnika je u stvari uzurpirala pravo hrvatskog naroda da sam brine o svom jeziku, da ga po potrebi brani, da ga održava i razvija već time što se sam održava i razvija kao narod.²⁰

Uskogrudnost po pitanjima jezika početkom sedamdesetih godina Šušvar uočava i na svakodnevnoj razini. Recimo, zagrebački mediji se u to vrijeme obilato nakrcavaju sve hrvatskijim riječima, leksik se naglašeno etnicizira, a govornici se stalno opominju i upozoravaju na ispravne i još ispravnije oblike, ne bi li se i tako dodatno distancirali od srpskog jezika. Šušvar se pita:

 Po kojoj se to logici na zagrebačkoj televiziji, na primjer, skoro više ne može čuti riječ *hiljada* i *sistem* a forsiraju se *tisuća* i *sustav*. Ili zašto bi *tok* bio apokrifan u odnosu na *tijek*. Televizija Zagreb je nedavno *sustavno* činila i ovo: sovjetski narod pretvarala je u sovjetsko pučanstvo... Kao po tihom dogovoru, lektori i ini čuvari svete čistoće hrvatskog književnog jezika vojuju i danas “sustavno” za dvadesetak — tridesetak riječi, koje dokazuju, jer ih mi Hrvati tobože ne dijelimo sa Srbima, i opstojnost tog jezika, i našu postojanost kao Hrvata... Dovraga, zar nemamo pametnijih poslova nego da se naganjamo oko *hiljade* i *tisuće*, *uvjeta* i *uslova*, *točke* i *tačke*.²¹

Zanimljivo, Šušvar kao primjer dobre jezične prakse navodi susjednu Bosnu i Hercegovinu u kojoj se jezik koristi najviše baš u duhu, u tadašnjoj Hrvatskoj odbačenog i proskribiranog Novosadskog dogovora.

 Dobre pouke onima koji u Hrvatskoj i u Srbiji ispovijedaju jezičnu netoleranciju pruža aktualna jezična politika i njezini rezultati u SR Bosni i Hercegovini, gdje se danas slobodno,

20 Stipe Šušvar, *Nacionalno i nacionalističko. Eseji i polemički prilozi*, Marksistički centar, Split 1974., str. 210.

21 S. Šušvar, *Lijevo i desno ili desno i lijevo*, str. 54 (892).

prema osobnom opredjeljenju, može govoriti i pisati i *uslov i uvjet i općina i opština i kruh i hljeb i diskutirati i diskutovati i kritizirati i kritikovati.*²²

Da Šuvar nimalo ne pretjeruje kad kaže da traje svojevrsni jezični rat između Srba i Hrvata u to vrijeme, pokazuje i jedno naknadno priznanje Stjepana Babića, jezikoslovca koji se među drugim sličnim filozozima istaknuo po svojim poprilično ekstremnim stajalištima o jeziku. U jednom svom članku iz 2009. godine Babić tako piše da je “nakon Deklaracije počelo veliko pohrvaćivanje hrvatskoga jezika... uz *tok* snažno je prodro i *tijek*. *Tijek* je bio osobito važan jer ga Srbi nisu mogli ekavizirati.”²³

Šuvaru je jasno i koji točno klasni interesi stoje iza nacionalističke kontrarevolucije u Hrvatskoj 1971. godine. Riječ je o savezu u koji su ušli ostaci deklasiranih građanskih slojeva, neki dijelovi tehnobirokracije iz republičkih struktura i dio humanističke inteligencije, odnosno malograđanskih inteligentata, kako ih naziva Šuvar. Ta alijansa odabranih rado bi da preuzme mesijansku ulogu i da jedina odlučuje o sudbini hrvatskog naroda. “O pravom smislu i doseg u tzv. masovnog pokreta u Hrvatskoj mislim da ne može biti spora: bila je to politička tendencija da se nacionalna elita konstituira kao blok privilegiranih slojeva.”²⁴ Šuvar nadalje drži da je “masovni pokret” na nedvosmislen način otpisivao radničku klasu, da su je smatrali preživjelom i svakog prezira vrijednom društvenom grupacijom.

U periodici što je izražavala političku i filozofijsku orijentaciju tzv. masovnog pokreta mogli smo čitati podrugljive retke s ovim pitanjem: “A tko još može ozbiljno računati sa tim tzv. neposrednim proizvođačima, što znači ta uškopljena klasa na suvremenoj pozornici kada automacija, kibernetika, visokospecijalistički ljudski rad nosi razvoj.”²⁵

Koliko god se radništvo u hrvatskih proljećara ismijavalo i odbacivalo, toliko je istovremeno seljački svijet bio taj na koji se pokret oslanjao. O svojevrsnim seljačkim mitinzima podrške nacionalnom rukovodstvu Šuvar kaže:

Avangardne su bile u pravilu malovaroško-seljačke sredine, najnerazvijenije. Glavni hajd-parkovi u nas su se formirali u

22 Isto, str. 54 (892.)

23 Stjepan Babić, “Hrvatski jezik za komunističkoga razdoblja”, *Jezik*, sv. 56, br. 3, 2009., str. 113.

24 S. Šuvar, *Lijevo i desno ili desno i lijevo*, str. 55 (893).

25 Isto, str. 49 (887).

Drnišu, Đakovu, Imotskom; tamo gdje još ima žetelica, narodnih kola i vezova, ali i sitnog obijesnog činovništva, a nema tvornica, radnika, urbaniziranih kriterija. Jednako je bilo i u dvije — tri općine gdje je izrazitije zastupljen srpski živalj.²⁶ Šuvar drži da ovakvi stavovi nužno vode prema apsolutizaciji nacije, čemu nisu odoljeli ni u vrhu tadašnjeg Saveza komunista Hrvatske, ili barem u jednom njegovom dijelu. To, opet ne treba do kraja čuditi, kaže Šuvar, jer ni lijeva teorija nije posve imuna na “nacionaliziranje” socijalizma. Korijene takvog mišljenja u lijevoj politici Šuvar nalazi u austromarksista i posebno kod Otta Bauera. Prema Baueru nacije su vječne, a klase prolazne, klase iščekavaju, dok su nacije te koje opstaju. Umjesto klasnog povezivanja među tadašnjim jugoslavenskim republikama, sve više do izražaja dolazi nacionalno umrežavanje i kulturno uvezivanje po nacionalnom kriteriju. Šuvar u tom smislu zaključuje:

Taj smjer pristupa naciji u evropskim je razmjerima kasnije ostvario duhovni dodir s fašističkom ideologijom, za koju je karakteristično upravo to da je naciju proglasila kriterijem svega postojećeg... Na smjeru razmišljanja o prolaznosti klase, a vječnosti nacije, evropski je fašizam i pridobijao radništvo. Mussolini je u vrijeme dok još nije bio pravi fašista, ali više nije bio ni mladi socijalista, izveo zaključak koji je kasnije i primijenio u fašističkoj praksi: ne postoji proletarijat već samo proletarijati raznih nacija! Naši su hrvatski nacionalisti šest decenija kasnije razrađivali Mussolinija, a praktična konzekvencija bio je zahtjev za konstituiranje u Jugoslaviji šest republičkih radničkih klasa i dvije pokrajinske “klasi-ce”... taj je smjer išao u susret buržoaskoj tradiciji gledanja na naciju, koja ovoj pretežno pridaje metafizičko i spiritualističko značenje, a u fašističkoj se ideologiji najpotpunije izrazila kao rasistički mit zemlje i krvi, u ime kojeg svakog tko ne pripada izabranom narodu treba uništiti mačem. To su i naši hrvatski nacionalisti, na jedan specifičan provincijski način, u biti tražili trideset godina nakon što se nacija opredijelila za socijalističku perspektivu.²⁷

26 Stipe Šuvar, *Svi naši nacionalizmi*, Milić Rakić, Valjevo, 1986., str. 192.

27 Stipe Šuvar, *Socijalizam i nacije*, drugi svezak, Globus, Zagreb, 1988., str. 134.

/ Srbi u Hrvatskoj ne smiju postati *corpus separatum*

Vidjeli smo da dvojica ovdje spomenutih autora, Brozović i Drago Roksandić, svaki iz svog razloga i svaki iz svog ugla, za Srbe iz Hrvatske drže da su oni u doba jugoslavenskog socijalizma u društvenom, ekonomskom i kulturnom smislu do neke mjere “podbacili”. To čine s različitim motivima. Roksandić u svojoj knjizi iz 1991. godine u tom smislu zaključuje da “...poslije tolikih godina (iznuđene) identifikacije sa sistemom, od kojega, da parafraziramo Krležu u vezi s predratnim zbivanjima, srpska etnička zajednica u Hrvatskoj u biti jedva da išta ‘profitira’, ako izuzmemo pripadnike upravljačkih elita...”.²⁸ Brozović se boja da će zbog svoje nekompetentnosti (“...malo među njima ima kadrova iz humanistike”), Srbi u Hrvatskoj potpasti pod utjecaj emisara sa strane, prije svega onih iz Beograda. Roksandiću su Srbe iz Hrvatske u drugoj Jugoslaviji izmanipulirali komunisti (“profitirao je samo upravljački sloj”).

Teško bi se danas, koristeći se kontrafaktualnom kombinatorikom “što bi bilo kad bi bilo”, moglo sa sigurnošću reći što bi sa Srbima iz Hrvatske bilo devedesetih godina prošlog stoljeća da je među njima bilo više inženjera i humanističke inteligencije, a manje partijskih sekretara, i bi li u tom slučaju prošli bolje. Međutim, nama se danas nakon svega ipak čini da Srbi iz Hrvatske u Jugoslaviji i nisu podbacili baš u tolikoj mjeri. To se, između ostaloga, vidi i po tome što su prijelaz iz Jugoslavije u samostalnu Hrvatsku tako skupo platili (dakle, imali su što za izgubiti), i što su iz Jugoslavije izašli s pozamašnom štetom, kako po pitanju njihovog realnog društvenog položaja u socijalističkoj Hrvatskoj i Jugoslaviji (uostalom, nije li i srpska pobuna u Hrvatskoj, barem jednim svojim dijelom bila inspirirana i motivirana htjenjem i željom ljudi da nekako zadrže ravnopravne pozicije koje su uživali u vrijeme druge Jugoslavije), tako i po pitanju gubitka političke moći (izbačeni su iz novog hrvatskog ustava, odnosno od naroda koji je s Hrvatima dijelio konstitutivnost pretvoreni su u nacionalnu manjinu), kao i po pitanju njihove samoidentifikacije (naturanjem manjinskog identiteta nakon 1990.), što je opet bilo važno za očuvanje i stabilnost psihosocijalnog integriteta članova dotične skupine.

28 D. Roksandić, *Srbi u Hrvatskoj od 15. stoljeća do naših dana*, str. 157.

U svakom slučaju, Šušvar se s tim ocjenama nije slagao. Srbi u Hrvatskoj pojavili su se na svjetskohistorijskoj sceni 20. stoljeća i tamo afirmirali upravo kroz NOB i socijalističku revoluciju. Druga Jugoslavija predstavljala je za njih civilizacijski vrhunac. U intervjuu koji je dao *Slobodnoj Dalmaciji* 16. marta 1986. godine, na pitanje novinara Duška Mažibrade “pokreće li se ponovo srpsko pitanje u Hrvatskoj”, Šušvar odgovara:

Jednom je V. Bakarić naglasio da su Srbi u Hrvatskoj ili srpski narod u Hrvatskoj kao dio moderne srpske nacije bili u ovom stoljeću najnapredniji dio te nacije. To nije, dakako, predodređeno nečim drugim nego njihovom novijom historijom i sudbinom. Bili su u prvim redovima narodnooslobodilačke borbe na tlu Hrvatske i njihove zasluge za revoluciju i za bratstvo i jedinstvo hrvatskog i srpskog naroda na tlu Hrvatske i Jugoslavije su goleme...²⁹

U nastavku intervjua Šušvar govori o tome s kojim se problemima susreću Srbi u Hrvatskoj u osamdesetim godinama. Kaže:

Mi imamo ozbiljne probleme u djelovanju hrvatskog nacionalizma, koji je uvijek na optuženičku klupu izvodio prvenstveno Srbe u Hrvatskoj. Ove stvari oko jezika tek smo u ovom trenutku otvorenije raspravljali, nastojeći potaći sve socijalističke snage posebno na suzbijanje pojava i hrvatskog nacionalizma u stvarima jezika. Potiskivanje ćirilice također je činjenica. Moramo pažljivo razmotriti problem posebnog gajenja i proučavanja kulture i historije srpskog naroda u Hrvatskoj, uključujući i ponovno stvaranje za to posebnih tijela, pa i određenu, možda, naučnu ustanovu, zavod koji bi se, recimo u sklopu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti ili negdje drugdje, posebno time bavio.³⁰

Međutim, kod Šušvara jedna stvar ipak ne dolazi u obzir. Od Srba u Hrvatskoj ne stvara se i ne smije se stvarati nekakav “corpus separatum”, ne smije ih se odvajati od Hrvata. “Srbi u Hrvatskoj ni u kojem slučaju nisu potisnuti u političkom i društvenom životu.”³¹ Po tom pitanju Šušvar je ostao dosljedan do

29 Stipe Šušvar, *Vrijeme iskušenja*, Oslobođenje, Sarajevo, 1988., str. 9–35.

30 Isto.

31 Isto.

kraja socijalističkog projekta u Jugoslaviji. Na novinarski upit – jesu li potrebne posebne srpske institucije i partije u Hrvatskoj – Šušvar je u intervjuu pod nazivom “Revolucija nije bila zločin”, objavljenom u dva dijela, 18. i 25. marta 1990., u danas posve zaboravljenom sarajevskom političkom tjedniku *Nedjelja*, odgovorio:

U Hrvatskoj su izlazile novine “Srpska riječ”, kao što su u Subotici izlazile “Hrvatske novine”. Ako to treba obnoviti, nemam ništa protiv, iako nije bitno za očuvanje nacionalne pripadnosti. Bio sam svojevremeno protiv ukidanja i “Prosvjete” i “Matice hrvatske”, a za to da se one vrate svojoj kulturnoj ulozi... Ako bi se išlo na separiranje, znači li to da bi građani Hrvatske srpske nacionalnosti trebali tražiti i “svoje” sveučilište, akademiju, televiziju, srednje škole, itd. Ne bi li to vodilo separiranju, koje bi prvenstveno išlo na njihovu štetu kao “manjine”... pa čak i svojevrsnoj getoizaciji?³²

Godine 1987. Šušvar drži predavanje vukovarskom aktivu komunista i svojim stavovima o jeziku izaziva brojne proteste, posebno među bivšim “proljećarima”. Na vukovarskom političkom aktivu tog prvog aprila rečene godine nije rekao ništa što već ranije nije konstatirao o zajedničkom jeziku i međunacionalnim odnosima. Ali, konzekventan i uporan, kakav je bio, ponovno je pokrenuo onaj tip rasprava za koje je opća javnost, vjerojatno, mislila da su jednom za svagda stavljene *ad acta*. O jezičnom nacionalizmu u Hrvatskoj još jednom konstatira: “Djelovanje hrvatskog nacionalizma na području jezika već je urodilo otrovnim plodovima... Hrvatski je nacionalizam najviše postigao upravo na području jezika. A što je pritom njegov strateški cilj, na čijem postizanju uporno i sistematski, a nakon 1971. godine ne više na bučan već na perfidan način, radi?”³³ Cilj je, kaže dalje Šušvar, da se raskine jezično zajedništvo hrvatskog i srpskog naroda, koji govore jednim, hrvatskim ili srpskim, odnosno srpskohrvatskim jezikom, kao što je i cilj da se iskopaju rovovi u jeziku u odnosu na Srbe, Crnogorce i Muslimane, uz poseban pritisak na Srbe u Hrvatskoj, “koji će se morati ili podrediti normama i praksi ‘čisto’ hrvatskog jezika ili će se morati separirati u svoj, odnosno srpski jezik”.³⁴

32 Stipe Šušvar, *Historia tragicomica*, Razlog, Zagreb, 2013., str. 43.

33 S. Šušvar, *Vrijeme iskušenja*, str. 225.

34 Isto, str. 226.

Podsjetimo da je prema Ustavu iz 1974. jezik u Hrvatskoj formuliran na pomalo pitijski način, s idejom da zadovolji sve strane. U članku 138 tako stoji: “U SR Hrvatskoj u javnoj upotrebi hrvatski književni jezik – standardni oblik narodnog jezika Hrvata i Srba u Hrvatskoj, koji se naziva hrvatski ili srpski.” Nacionalistima se takvo kompromisno rješenje nije sviđalo otpočetka, pa su krajem osamdesetih pomislili da je konačno došlo vrijeme da se formulacija “pročisti”. Šuvar je također sa svoje strane pokušavao promijeniti taj ustavni član “ne radi postizanja neke apsolutne istovjetnosti svih definicija, već radi što veće suglasnosti u preciziranju činjenice da se radi o jednom jeziku.”³⁵ Rasprava o jeziku još se jednom vodila 1989. godine u Saboru, ali Šuvarova struja tu ne uspijeva, a nakon nacionalističke kontrarevolucije koja nastupa godinu dana kasnije, pitanje jezika riješeno je po kratkom postupku.

Ako je prečanskim Srbima druga Jugoslavija bila mjesto sklada, obilja i razvoja, ako im je ona bila Misir i Arkadija u jednome, onda bi bilo za očekivati da im nije bilo strano ni jugoslavenski se izjašnjavati. I doista nije, među njima je bilo puno Jugoslavena, što im se u hrvatskoj javnosti nakon 1990. godine često puta zamjeralo i predbacivalo. Međutim, jugoslovenstvo u socijalističkoj Hrvatskoj ipak je bilo ponešto složeniji fenomen. Osim nesumnjive afirmativne dimenzije, ono je u sebi sadržavalo i komponentu protesta. Neki od onih koji su se na nekoliko posljednjih jugoslavenskih popisa stanovništva u Hrvatskoj izjašnjavali kao Jugoslaveni, zapravo su na taj način, kako zaključuje u svom istraživanju sociolog Duško Sekulić, “prosvjedovali protiv ‘etničkog nacionalizma’. Izjašnjavanje za jugoslovenstvo vjerojatno se nije temeljilo samo na ‘pozitivnoj’ identifikaciji s jugoslovenstvom nego je bilo i rezultat ‘negativne’ identifikacije s tradicionalnim nacionalizmom i njegovom ulogom u jugoslovenskoj politici.”³⁶

Prvih desetak godina nove Jugoslavije u popisima kategorije Jugoslaven nije bilo. Na popisu 1961. godine najviše se Jugoslavena nalazilo u Bosni i Hercegovini. Tamo ih se tako izjasnilo skoro 8,5 posto, što je zapravo bila posljedica nepostojanja i dotadašnjeg nepriznavanja muslimana kao nacije, odnosno još uvijek nejasne situacije oko toga. Kad se to promijenilo, broj Jugoslavena u BiH već je na sljedećem popisu 1971. godine pao na 1,9 posto. Naime, musli-

35 Isto, str. 228.

36 Duško Sekulić, “Građanski i etnički identitet: Slučaj Hrvatske”, *Politička misao*, sv. 40, br. 2, 2003., str. 140–166.

mani su se, nakon jednokratnog “gostovanja” u jugoslavenskoj naciji, “vratili” svojoj onda kad im je to bilo omogućeno. Broj Jugoslavena znatno se povećao u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj. Na popisu iz 1981. godine u Hrvatskoj Jugoslavena ima 8,2 posto, da bi deset godina kasnije taj postotak pao na 2,2 posto. Sekulić smatra da se mogu identificirati tri populacijske niše odakle su se u Hrvatskoj najviše regrutirali Jugoslaveni i u sve te tri niše naglašeno su prisutni i Srbi iz Hrvatske. Kao Jugoslaveni su se često opredjeljivali djeca iz miješanih, srpsko-hrvatskih brakova; češće nego na selu, Jugoslavena u Hrvatskoj je bilo u gradu; i na kraju, mnogo se članova Saveza komunista izjašnjava- lo na taj način. Skoro 20 posto članova SK u Hrvatskoj osjećalo se i izjašnjava- lo jugoslavenski. Oficijelna politika nije nešto posebno inzistirala na jugoslaven- stvu, niti je stanovništvu naturala takvo izjašnjavaње. Štoviše, hrvatski su se komunisti uzbunili 1982. nakon objave rezultata popisa stanovništva, jer da je Jugoslavena u Hrvatskoj previše, i da bi se u narednom ciklusu moglo očeki- vati čak i do 20 posto njih na razini cijele Jugoslavije. “Ne postoji apsolutno nikakva mogućnost stvaranja neke jugoslavenske nacije”, izjavio je Dušan Bilandžić 1982, tada član Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske. Bi- landžić je optužio te obraćenike na jugoslavenstvo za antifederativne pobude i obožavanje centralizma.”³⁷

Poneki bi od jugoslavenskih komunista oko tog pitanja možda i bio am- bivalentan, ali to za sobom nije povlačilo nikakve konkretne poteze. Recimo, prvi među njima, Josip Broz Tito, 1952. godine stranim je novinarima priznao da bi “volio doživjeti dan kad će se Jugoslavija stopiti u čvrstu zajednicu, kad više nećemo morati biti neka formalna zajednica već zajednica jedinstvene ju- goslavenske nacije u kojoj će naših pet naroda postati jedna jedina nacija... To je moja najveća težnja. Vi ste imali sličan proces stvaranja jedinstvene nacije u Americi, gdje je nacija stvorena od engleske i drugih nacija.”³⁸ Unatoč tome, to nikada nije postala službena politika, jugoslavenstvo je više bila divlja biljka koja je rasla bez neke naročite institucionalne potpore.

Dok se kod Srba u Hrvatskoj, sudeći barem prema spomenutom Sekuli- ćevom istraživanju, presvlačenje u jugoslavensku odoru može doživjeti i kao akt političkog slaganja, ali i kao prosvjedni čin, stvari su se poslije 1990. u tom pogledu dosta promijenile. Ulogu “jugoslavenstva” preuzeo je građanski

37 Isto.

38 Isto.

identitet, koji je poslužio drugoj funkciji, funkciji migriranja iz degradirajućeg, a često i opasnog manjinskog statusa u bitno neutralniji i manje eksponirani građanski identitet. Sekulić zaključuje:

Izjašnjavanje za jugoslavenstvo u komunističkoj Jugoslaviji bilo je multifunkcionalan fenomen koji je služio i kao izlaz za one koji su htjeli izbjeći usku etničku identifikaciju. S raspadom Jugoslavije... građanska identifikacija (postaje) ekvivalent jugoslavenstva u tom smislu da ljudima omogućuje je izražavati odmak od uske etničke identifikacije i snažnog etničkog preporoda ... On osobito ispunjava funkciju bijega iz manjinskog statusa na isti način na koji ju je ispunjavalo jugoslavenstvo opredjeljenje.³⁹

/ Srbi u Hrvatskoj bili su najpartizanski dio srpskog naroda u cjelini

Šuvar se sa svojim stavovima i mišljenjima oko tretmana jugoslavenstva uglavnom priključio drugim vodećim komunistima. Njemu jugoslavenstvo/ južnoslavenstvo, iako je bilo važno (na više mjesta Šuvar govori o ilirskoj ljevici, o jugoslavenstvu Strossmayera i Račkoga, o federalizmu braće Radić, o prvim idejama o zajedničkoj narodnoj pripadnosti koji zastupaju Dubrovčanin Mavro Orbini, Hvarani Vinko Pribojević i Petar Hektorović, pa Ivan Gundulić, fra Andrija Kačić-Miošić, Dositej Obradović, o banu Jelačiću za čijeg je banovanja 1848. donesen zaključak o ujedinjenju Hrvatske sa Srpskom Vojvodinom, itd.), u uvjetima u višenacionalne socijalističke federacije ipak nije predstavljalo onaj presudni faktor. Često je ponavljao Bakarićeve riječi vezano uz Jugoslaviju: “Jugoslaviju ne ujedinjuje idila slavenstva, ni mit jugoslavenstva, nego progresivni interesi naših naroda danas i sutra.”⁴⁰ Također se poziva i na Kardelja kad kaže:

U svome je ishodištu tradicija “ilirističkog jugoslavenstva”, kako je naziva Kardelj, sadržavala progresivno stremljenje prema ujedinjenju jugoslavenskih naroda. Njome su se

39 Isto.

40 Stipe Šuvar, *Socijalizam i nacije*, II, Globus, Zagreb, 1988., str. 135.

nadahnjivale generacije naprednih pripadnika svih naših naroda... Međutim, takva "iliristička" raspoloženja kumovala su onakvom ujedinjenju kakvo se ostvarilo u staroj Jugoslaviji, a ugrađivala su se i u unitarističku praksu, koja se u njoj provodila. Ona su bila proširena i u našem komunističkom pokretu sve do uoči Drugog svjetskog rata. Moderna je historija dovoljno pokazala iluzornost i naivnost ilirističke orijentacije na stvaranje jugoslavenske nacije u uvjetima kada su se naši narodi već bili jasno nacionalno formirali i izdiferencirali...⁴¹

Osim pasatističkog jugoslagenstva ilirskog preporoda, Šušvar je detektirao i jedan posve negativni oblik jugoslagenstva. "Imali smo i jugoslagenstvo Pere Živkovića. U popisu stanovništva Jugoslavije 1931. godine za 90 posto ljudi stoji da su Jugoslaveni. Naravno, nije to bilo dobrovoljno, već nasilno i forsirano jugoslagenstvo."⁴² Ono za što se na tom polju zalagao Šušvar, a što je ujedno bio i dio programa Saveza komunista, jest "jugoslavenski socijalistički patriotizam". Jugoslagenstvo, odnosno jugoslavenski patriotizam za Šušvara nije trebao igrati supstitucijsku ulogu (jugoslagenstvo se nije trebalo shvaćati kao zamjena, surogat ili nadomjestak za nacionalne identitete), nego je više trebalo imati jednu nadopunjujuću ulogu. Jugoslagenstvo je trebao predstavljati određeni suplement demokratskoj nacionalnoj svijesti. Naravno, sasvim je drugo pitanje u kojoj su mjeri ove programske smjernice i ovakvi progresivni ideali uopće uspjeli zaživjeti u jugoslavenskoj stvarnosti.

Prevrat koji se dogodio 1990. utjecao je i na Šušvara i njegov stav prema pitanjima koja su se ticala Srba u Hrvatskoj. Šušvar je, kao što smo vidjeli, do 1990. stalno naglašavao socijalističku i samoupravnu dimenziju Jugoslavije. Međutim, stvari su se nakon spomenute godine promijenile, pa je u skladu s tim i Šušvar svoje teme modificirao. Kad su Srbi iz Hrvatske u pitanju, trebalo ih je braniti od nastupajućeg agresivnog nacionalizma i neoustaštva, zapravo je trebalo braniti njihov, kako je to u svojoj dvosveščanoj knjizi o krajiškim Srbima *agambenovski* nazvao Ozren Žunec, "goli život". Šušvar je u svojim predavanjima, tekstovima i javnim nastupima o Srbima i njihovoj nezavidnoj situaciji u Hrvatskoj ne jednom govorio. Uvijek je nastojao, u skladu sa svojom odranije poznatom poli-

41 Stipe Šušvar, *Nacije i međunacionalni odnosi u socijalističkoj Jugoslaviji*, Biblioteka Naših tema, Zagreb, 1970., str. 101.

42 Stipe Šušvar, *Socijalizam i nacije*, I, Globus, Zagreb, 1988., str. 382.

tikom suradnje i sloge, spomenuti i zajedničke borbe Hrvata i Srba u stvaranju različitih južnoslavenskih zajednica. Tako se, zapravo suprotstavljao rasističkim tezama, posebno popularnim nakon demokratskih promjena, tezama koje govore o tome da su Srbi u Hrvatskoj dotepenci, da su oni u Hrvatskoj isključivo gosti, te da kao takvi trebaju i nestati, i sl. Tako će u tekstu pod naslovom “Strašna historija, još strašnija sadašnjost: ili se pokoriti ili se ukloniti”, objavljenom u *Hrvatskoj ljevici* u septembru 1995. godine napisati:

Srbi u Hrvatskoj (bili) su “dotepenci”, odnosno “došljaci” četiri stoljeća, jednako kao što su Hrvati to trinaest stoljeća. Nema tu kvalitativne razlike... Ako je Hrvatska bila predziđe kršćanstva, onda su i Srbi bili značajni zatočnici borbe “za krst časni i slobodu zlatnu” i u hrvatskim zemljama u koje su doselili, da bi zajedno s Hrvatima lili krv za druge, ali i za Hrvatsku, kao na primjer u NOB-u 1941 — 1945. godine. Junaštvo Stojana Jankovića, kao pravoslavca, ide rame uz rame s junaštvom Ilije Smiljanića, kao katolika... Mlečani su se plašili senjske ruke, a ona se krstila ne samo s dva nego i s tri prsta. Pravoslavce među uskocima Austrija je naselila u Žumberak, pa su se oni kasnije pounijatili... Ban Josip Juraj Jelačić bio je pobornik sloge Hrvata i Srba i zbog toga što su i jedni i drugi činili njegove krajiške postrojbe. Kada je krenuo na Mađare preko Drave, u njegovoj je vojsci Srba bilo ne mnogo manje od Hrvata... Jovan Sundečić, pravoslavni pop, kojeg su odgojili franjevci u Imotskom, penjao se na Biokovo u prvoj polovici prošlog stoljeća, da bi u svojoj poemi klicao bratstvu ne samo Hrvata i Srba već svih južnih Slavena... Đuro Daničić dolazi iz Srbije u Hrvatsku, da bi bio velik neimar znanosti i jezikoslovlja, a u duhu povezivanja hrvatskog i srpskog naroda...⁴³

O sudjelovanju Srba u Narodnooslobodilačkoj borbi Šuvar je često pisao. Naglašavao je da četnički pokret 1941. nigdje u Hrvatskoj nije uzeo većeg maha, osim donekle u Kninskoj krajini, kao i to da su Srbi u Hrvatskoj bili najpartizanskiji dio srpskog naroda u cjelini. O dominantno partizanskom i anti-čet-

43 Stipe Šuvar, *Hrvatski karusel. Prilozi političkoj sociologiji hrvatskog društva*, Razlog, Zagreb, 2004., str. 345.

ničkom karakteru Srba iz Hrvatske Šuvar u svojoj *Hrvatskoj ljevici* u broju iz septembra 1995. kaže:

Treba samo pogledati podatke o partizanskim borcima na Sutjesci, pa da se vidi da je tamo među Dalmatincima bilo relativno najviše Kninjana, uz borce s nekih zadarskih otoka. Na Kordunu, pa i u Baniji i Slavoniji uopće nije bilo četnika, a da četnici nisu u Slavoniju prodrli iz Bosne treba zahvaliti i posebnom antičetničkom bataljonu, sastavljenom samo od partizana Srba. Sve do kapitulacije Italije u jesen 1943. godine Srbi su činili polovicu učesnika narodnooslobodilačke borbe u Hrvatskoj. A prema pisanju i samog Franje Tuđmana, nekadašnjeg kakvog-takvog historičara NOB-a, a danas “poglavarava svih Hrvata”, oni su činili više od trećine učesnika NOB-a u Hrvatskoj u čitavom razdoblju njegovog trajanja 1941 — 1945.⁴⁴

Da bi se suprotstavio političkoj i medijskoj diskriminacijskoj retorici Tuđmana i njegovih, a koja je posebno do izražaja došla nakon vojno-redarstvene akcije “Oluja”, a prema kojoj su Srbi u Hrvatskoj došli tjerani pred Turcima (kao da je bijeg pred osvajačem i njegovim nasiljem već sam po sebi sumnjiv i kao da pred istim takvim zulumom nisu jednako tako i u isto to vrijeme bježali i katolici), retorici koja je govorila da Srbi pripadaju nekakvom iskvarenom i pljačkaškom stočarskom svijetu koji je tu došao samo zato da zagospodari “svetim hrvatskim tlom”, Šuvar je u više navrata morao ukratko prijeći osnovne točke u povijesti Srba u Hrvatskoj, s ciljem da bi opovrgnuo ovakve i slične izjave i napise.

Srbi su se na područja današnje Hrvatske naseljavali u valovima migracija uglavnom od 16. do 18. stoljeća. No, sudeći po manastiru Krka, Srba je u Dalmaciji bilo već i u 15. stoljeću, kada je Jelena Šubić, žena moćnog Mladena Šubića i sestra cara Dušana, bila i gospodarica Skradina... Za vrijeme rata Svete lige 1537. — 1540. pod mletačku je vlast u Dalmaciju a sa područja pod turskom vlašću prebjeglo “oko pet hiljada kršćana (vlaha)”. U vrijeme tzv. kandijskog i morejskog rata 1645. — 1633. na mletačko područje Dalmacije i Bosne došlo

44 Isto, str. 347.

je mnogo kršćana pravoslavne vjere iz Bosne, Hercegovine i Crne Gore, ali i katolika iz Bosne i Hercegovine. Morlački narod, narod uskoka, hajduka, pandura, koji je u pograničnim područjima živio u bijedi, činili su i katolici i pravoslavci. “Vlasi ili Rašani, odnosno Srbi” u Slavoniju su pak pretežno doselili u vremenu nakon što je ona oslobođena od Turaka, a najviše između 1683. i 1699.⁴⁵

Šušar opisuje svu tragediju koja je zatekla Srbe iz Hrvatske u samoj “Oluji” i nakon nje. Egzodus je opisao u nekoliko tekstova. Jedan od najboljih, a svakako jedan od prvih takvih tekstova u hrvatskim medijima, Šušar je napisao praktički odmah poslije “Oluje”. Naslov mu je “‘Oluja’ – već mit, a još zbilja”. U njemu hrvatski trijumfalizam poslije vojno-redarstvene operacije izvrgava kritici, tvrdi da su odnosi snaga bili toliko disproporcionalni da se ne može govoriti ni o kakvoj slavnoj i jedinstvenoj pobjedi i da u tome nije bilo ničeg herojskog. Srbi su bili napušteni od svih, ionako polunaseljena Krajina jedva da je mogla regrutirati dostatan broj vojnika, a i one koje je digla većina od njih bili su pripadnici rezervnog sastava, trećepozivci i vojnici starijih godišta. Šušar s tim u vezi citira hrvatske generale:

General Červenko je iznio podatak da je “cjelokupna vojska tzv. Republike Srpske Krajine brojila 37.000 do 41.000 vojnika”. Ako je na srpskoj strani bilo najviše 40.000 ljudi pod oružjem, onda je realno uzeti da je najmanje 15.000 njih bilo (i ostalo) u sektoru Istok... “Oluji” se, dakle, moglo suprotstaviti oko 25.000 krajinskih vojnika. Kako je u *Vjesniku* (13. kolovoza 1995) pisao (p)ovlašteni vojni komentator Fran Višnar, Hrvatska ima 80.000 profesionalnih vojnika, a za “Oluju” je mobilizirala još 120.000 ljudi u jedinice domobranskog sastava... U akciji “Oluja” sudjelovalo najmanje 200.000 hrvatskih vojnika (Gojko Šušak kasnije navodi da ih je bilo 230 tisuća), a na strani krajiških Srba najviše 25.000. A treba spomenuti i različit dobni sastav vojnika. Na hrvatskoj strani on je bio znatno povoljniji. Jer, među krajinskim Srbima pod oružjem bilo je i nemalo starijih od 55 godina, a i mlađih od 18 godina. Fran Višnar iznosi da su u toj vojsci “najbolja

45 Isto, str. 343.

godišta obuhvaćala pet do deset tisuća vojnika, a 20 tisuća su predstavljali drugopozivci”.⁴⁶

Da se čak i takva, do određene mjere skrpana vojska ipak nekako odupirala Hrvatskoj vojsci, Šuvar nam kaže u sljedećim rečenicama:

Prema riječima generala Ivana Koradea, njegova 7. brigada i 4. gardijska brigada nisu tek tako ušetale u Knin. Žestoka devetosatna bitka vodila se u području Crvene zemlje, sjeverno od Knina, a tek su se drugog dana hrvatske snage probile u Knin. General Mladen Markač, zapovjednik specijalnih postrojbi MUP-a, čije su snage imale zadatak da probiju srpske crte obrane na Velebitu, spuste se u Liku i krenu prema Gračacu, iznio je kako su im Srbi najjači otpor pružili na Malom Alanu, te da su vojni specijalci taj “mali prijevoj” probijali osam sati, a imali su jaku potporu raketno-topničke skupine. Imali su “mali broj žrtava, ali nešto više ranjenih, 70-ak momaka”. No, najteže borbe su se, izgleda, vodile oko Petrinje, Gline, Dvora i u njima, te pred Karlovcem, a zatim i oko Vrginmosta i Vojnića. Najviše je o tome šira javnost mogla saznati iz intervjua generala Vinka Vrbanca, šefa tima za vođenje operacije “Oluja” u Glavnom stožeru Hrvatske vojske: “Problema je bilo na Kupi, koju je 104. brigada prešla, ali su je četnici uspjeli odbaciti natrag. Paklena situacija bila je u Dvoru na Uni, koji je Mrkšić žestoko branio, da bi mogao izvući svoje snage s Banije. U jednom smo navratu zauzeli Dvor, ali su nas tada sa svih, a naročito s bosanske strane, zasuli topničkom vatrom. Toliko su grčevito htjeli zadržati to mjesto, da je, kada smo ušli u drugom naletu, neki njihov kapetan skočio na naš tenk. Naši borci su ga likvidirali, tako da nije uspio ništa napraviti.”⁴⁷

Na kraju tog teksta Šuvar zaključuje:

Svatko normalan u Hrvatskoj bio je za reintegraciju Krajine, ali ne i na način “Oluje” i onog što se na njezinom tragu, evo, zbiva. Krajinske Srbe su predvodili i neki notorni razbojnici,

46 Isto, str. 352.

47 Isto, str. 354.

i s njima se i nije moralo pregovarati. No, zar stvari ipak nisu sazrijevale u pravcu mirnog rješenja? Tuđmanu se, međutim, pružila prilika da se riješi svih krajinskih Srba, kada mu je ujko Sam povjerio da “odradi” dio posla za *Pax Americana* u Bosni i Hercegovini i uopće na ovim prostorima.⁴⁸

/ Esdepeovska izdaja Srba

Šušvar kao sociolog i demograf posebno se u svojim tekstovima osvrće na demografske gubitke Srba u Hrvatskoj u devedesetima. Šušvar već koji mjesec nakon “Oluje” točno zna kakav je karakter Tuđmanove vlasti i o tome nema nikakvih iluzija. S tim u vezi tvrdi:

Područja u Hrvatskoj koja su uglavnom ostala bez Srba neće više biti njima napućena. Neće to dopustiti Tuđmanova vlast, a ako bi nakon nje i došla neka tolerantnija vlast, bit će prekasno. Hrvatska će se možda suglasiti s povratkom onih koji su stari i nemoćni, pa im se može dopustiti da se vrate na zgarišta svojih kuća ili negdje rodbini u Hrvatskoj, da umru. A svaki muškarac koji je nosio pušku ili uniformu, pa bio ili ne bio grešan, riskira da bude uhapšen i suđen na dugogodišnju ili višegodišnju robiju. Čak ako se i donese zakon o amnestiji, pojedince se može optuživati za ratne zločine, pa ako se i pokaže da ih nisu počinili, oni ostaju žigosani i izopćeni.⁴⁹

Tvrđnje iz ovog pasusa, sad to nedvojbeno znamo, potvrdile su se u potpunosti.

Što se sastava stanovništva tiče na prostoru bivše Krajine, Šušvar u svom izlaganju na međunarodnoj konferenciji “Izazovi manjinske politike u Hrvatskoj danas”, održanoj u Zagrebu, 6. travnja 2001. o toj temi kaže: “Srba je u banovini Hrvatskoj (koja se, doduše, prostirala sve do Zemuna) 1910. godine bilo 26 posto, a u Dalmaciji (od Raba do Boke) 17 posto. Uoči Drugog svjetskog rata na današnjem teritoriju Hrvatske bilo ih je oko 20 posto, a nakon tog rata 17 posto. Plašim se da ih po sadašnjem popisu neće biti više od tri — četiri posto,

48 Isto, str. 355.

49 Isto, str. 359–360.

iako bih volio da se moja prognoza ne obistini.”⁵⁰ O teritorijalnoj rasprostranjenosti Srba u Hrvatskoj i dimenzijama etničkog čišćenja Šušar kaže:

Srbi su autohtoni uglavnom u najnerazvijenijim krajevima Hrvatske, s izuzetkom istočne Slavonije. Činili su većinu u 1.006 od 6.659 naselja u Hrvatskoj. A danas u oko osam stotina tih naselja nema nikoga, ili tamo u krajnje bijednim prilikama životare tek starice i starci... Srbi su 1991. godine činili većinu i u gradovima Beli Manastir, Benkovac, Borovo (naselje), Donji Lapac, Glina, Gračac, Kistanje (koje se bilo razvilo u gradić), Knin, Korenica, Lički Osik, Lipik, Okučani, Obrovac, Pakrac, Petrinja, Plaški, Topusko, Vojnić i Vrginmost. A danas oni čine većinu samo u Vukovaru (doduše privremenu, a ranije u njemu nisu bili većina ali s deklariranim Jugoslavenima jesu), Donjem Lapcu, Dvoru, Plaškom i Vojniću. Srbi su činili i značajan postotak stanovništva većih gradova kao što su Osijek, Karlovac, Sisak, Vinkovci, Zadar, Šibenik, ali su, otpušteni s posla i izbacivani iz stanova, pa i izloženi pravim pogromima, mnogi morali otići, tako da u tim gradovima nije ostala ni trećina njih. Najmanje je 30.000 obitelji Srba, onih koji su rođeni u Hrvatskoj i koji su dotad samo u njoj živjeli, izbačeno iz stanova u hrvatskim gradovima. A za njih nema nade u povratak, ni povratka, ukoliko im se ne vrate i stanarska prava, kao što se to činilo i čini u slučaju Hrvata povratnika.⁵¹

Boriti se za Srbe u tada visoko naelektriziranoj atmosferi u Hrvatskoj, značilo je imati i konkretne probleme i štete. Kad je *Hrvatska ljevica* krajem devedesetih objavila tekst o ubojstvima Srba u Sisku, ubrzo im je stigla tužba od jednog od vinovnika tih događaja. Godine 2001. sud je donio presudu da Šušarov list na ime duševnih boli mora platiti 100 hiljada kuna Ivanu Bobetku, šefu ratnog Kriznog štaba u Sisku, koji se spominje u tekstu, da bi nakon žalbe Županijski sud taj iznos prepolovio. Međutim i ta je suma za jedan niskotiražni list kakva je bila *Hrvatska ljevica*, bila dovoljna da novine dovede na rub bankrota.

⁵⁰ Isto, str. 376.

⁵¹ Isto, str. 375.

Povodom popisa stanovništva 2001. godine kad je i statistički postalo jasno da su Srbi u Hrvatskoj kao narod decimirani, Šušvar u svojoj izjavi u *Novostima sedam dana*, u broju od 31. maja 2002. godine, gorko zaključuje:

Snage hrvatskog nacionalizma u toku 20. stoljeća, a posebno 1941 — 1945. i 1991 — 1995. godine, uspjele su, eto, u tome, da Srbi više nisu “remetilački faktor” hrvatske države, pa ma kakva da je ona. Poznato geslo: ili se pokori ili se ukloni! uspješnije je proveo Franjo Tuđman nego Ante Pavelić! Upravo je sramotno kada danas Ivica Račan tvrdi da je trostruko smanjenje broja Srba u Hrvatskoj logična posljedica (srpske) agresije na Hrvatsku. A jadni su i smiješni i Zdravko Tomac, Mato Arlović, Vesna Škare-Ožbolt, Jadranka Kosor, Zlatko Tomčić, Đurđa Adlešić, da se o Ivi Sanaderu, Dragi Krpini, Antu Đapiću i sličnima i ne govori, kada u biti poručuju da su Srbi u Hrvatskoj doživjeli ono što su i zaslužili, odnosno da nije vršena politika etničkog čišćenja. Takvi, dakle, inzistiraju na kolektivnoj odgovornosti Srba kao naroda.

Ovdje je posebno tužno vidjeti da su se nekadašnji Šušvarovi stranački kolege, prije svih Ivica Račan, ali i Tomac i Arlović, koji su svi skupa sa Šušvarom pripadali partiji koja je nekada govorila univerzalističkim jezikom, pa i o problemima nacije, na kraju svojih karijera konjunktorno adaptirali partikularističkom nacionalizmu i šovinističkoj retorici koji je vladao u Hrvatskoj. Stvar je bila tim žalosnija, jer su to bili politički prvaci one stranke kojoj su Srbi poklonili svoje puno povjerenje na prvim parlamentarnim izborima 1990. godine. Ili kako kaže Šušvar:

Napomenuo bih da što se Srba u Hrvatskoj tiče, da oni, i pored sporadičnih ekscesa, u većini nisu pristajali uz Miloševića, što se vidjelo i po tome što je većina njih i na izborima 1990. godine glasala za SDP, a samo manjina za novoosnovanu srpsku stranku – SDS. A druga je stvar što je SDP, u slijedu daljnjih događaja, okrenuo leđa Srbima u Hrvatskoj.⁵²

Šušvar je socijalističku Jugoslaviju vidio i doživljavao kao pluralno društvo u kojem i Srbi u Hrvatskoj imaju svoje istaknuto mjesto. Bio je mišljenja da su

52 Stipe Šušvar, *Historia tragicomica*, Razlog, Zagreb, 2013, str. 269. (intervju pod naslovom “Ne klepeći mamulama”, *Feral tribune*, Split, 24. lipanj 2000.).

kompleksna, plurietnička, višenacionalna i multikulturalna društva, kakvo je bilo jugoslavensko, u svakom smislu uspješnija od onih koja su prioritetno usmjerena na očuvanje mononacionalnog identiteta. Šušar se tako sa svojim stavovima, u svojim tekstovima i u konkretnom političkom djelovanju, posebno u razdoblju nakon 1990. godine, upisuje u dugi i slavni niz velikih hrvatskih publicista, političara, književnika i javnih radnika koji su neprestance pružali ruku prijateljstva i suradnje Srbima. Serija takvih pojedinaca je svakako velika, pa ćemo ovdje poimence spomenuti tek neke iz te bogate povijesti zajedništva. Ostanemo li samo u 20. stoljeću, na samom njegovom početku na harmoniziranju složenih odnosa između Hrvata i Srba aktivno radi Stjepan Radić, tada još samo publicist i izdavač, posebno kad u protusrpskim demonstracijama 1902. godine u Zagrebu, uza sav rizik po sebe i obitelj, staje na stranu napadnutih Srba. Suradnički je bila raspoložena i prva liga hrvatskih književnika poslije Prvog svjetskog rata. Tako u ime južnoslavenskog zajedništva na početku svog stvaralaštva u desetim i dvadesetim godinama prošlog stoljeća na ekavici pišu književnici i publicisti poput Miroslava Krleža, A. B. Šimića, Augusta Cesarca, Ulderika Donadinija, Gustava Krkleca i drugih. Šušar je jednako tako nasljednik ideja o zajedništvu Hrvata i Srba iz NOB-a, koje su svoju finalizaciju našle u zasjedanju ZAVNOH-a na kraju rata u Splitu pod predsjedanjem Vladimira Nazora i Vladimira Bakarića, a u čijim se zaključcima kaže da se hrvatska narodna vlada stvara upravo u “Dalmaciji, koja je kolijevka hrvatske državne ideje i hrvatske kulture, i u kojoj se najviše osjećalo, da su Srbi i Hrvati braća, kojima je koračati skupa, u sreći i nesreći”.⁵³ Na kraju spomenimo i to da su Šušarovi istomišljenici u vezi potrebe suradnje ova dva naroda, svaki na svoj način, bili i književnici i publicisti Goran Babić i Predrag Matvejević.

53 Tekst Odluke o Narodnoj vladi Hrvatske iz knjige *Narodna vlada Hrvatske* (1945., bez oznake mjesta izdanja, str. 72–74) vidi u tekstu Hodimira Sirotkovića “Stvaranje federalne Hrvatske u narodnooslobodilačkoj borbi. Pravnopovijesni pregled”, *Časopis za suvremenu povijest*, sv. 3, br. 2–3, 1971.

RADE DRAGOJEVIĆ

Journalist, Zagreb

Stipe Šuvar and the question of Serbs in Croatia

Stipe Šuvar (1936 — 2004) was a politician, sociologist, publicist and public figure from Croatia. In his public addresses, articles, and political speeches and actions he always tried to unite two peoples, Croats and Serbs. During his long career, which spanned from the early sixties until his death in 2004, he always advocated political and cultural cooperation between these nations. He was also a proponent of the so-called “Yugoslav socialist patriotism”. The idea of a democratic national consciousness was united with the idea of Yugoslavism within the doctrine of Yugoslav patriotism. After 1990, he tried to minimize anti-Serb racist rhetoric, which dominated the Croatian public sphere. With this, he obliged the Serbs in Croatia in a unique way and deserves their permanent gratitude, as his colleague Svetozar Livada noted.

KEY WORDS: *Serbs in Croatia, Šuvar, Yugoslavism, linguistic nationalism, socialist patriotism.*